

מאת הרב אריה שטרן

ר"מ בישיבת מרכז הרב

וראש מכון הלכה ברורה

מעמד הנכרים במדינת ישראל

ראשי פרקים:

- א. פתיחה, דיון בשאלה אם אפשר לדון על המדינה במנותק מדיני התורה, והתשובה שלילית שכן איננו בעלי בתים על הארץ וכל מה שאנו עושים בה נובע ממצות התורה.
- ב. על זכות הגויים לשבת בארץ.
- ג. על הזכויותיהם האזרחיות במשטר דמוקרטי.
- ד. הבחנה בין הנושאים השונים הבאים להכרעת העם.
- ה. על אפשרות בחירתם לכנסת ולממשלה.

א. גם במלאת חמשים שנה, ולקראת שנת היובל של מדינת ישראל - ראשית צמיחת גאולתנו, מתברר ששאלות יסוד הנוגעות לעצם הקיום נותרו בלתי פתורות, ואולי להיפך, כי ברבות השנים הן אף נעשו מסובכות יותר וזאת משום שלא זכינו לדאבונו, שיחזרו ראשי העם בתשובה, ובמקום זה התגבשה הנהגה חילונית בעיקר מסביב לאקדמיה ולבית המשפט העליון שמבקשת לתת למדינה אופי חילוני דמוקרטי בנוסח המערב תוך התעלמות מהיחודיות היהודית של המדינה. הם אמנם משלמים מס שפתיים בהצהירם על מחויבותם לזהות היהודית, אבל כשבודקים את משמעות הדברים מוצאים שאין בהם יותר מדיבורים בעלמא שבוודאי אינם מספיקים בכל הנוגע לזהות יהודית המבוססת על תורה שניתנה לישראל כשהקדימו נעשה לנשמע.

הנושא שלפנינו הוא אחד הנושאים שנעשה אקטואלי לאחרונה, והדיון בו נהיה מתוח במיוחד, וברצוננו לדון בו מנקודת מבט תורנית, מקיפה ככל האפשר, ובמרחק מסוים מן הארועים עצמם.

לפעמים מתגנבת השאלה מדוע אנחנו משקיעים מאמץ גדול כל כך בנושא התורה והמדינה כאשר רבים מימין ומשמאל חולקים על עצם העלאתו בטענה שאין למדינה שייכות לדיני התורה, שזו מדינה חילונית שפועלת לפי עקרונות חילוניים ומערביים וכל מה שקשור לתורה ולהלכה נוגע רק לימות המשיח ולא לימינו אלה, ואנחנו צריכים באמת להסביר לעצמנו מדוע הטענה הזו אינה נכונה, ומה הבסיס לשיטתנו שהמדינה היא ראשית צמיחת גאולתנו, שחלים עליה דיני התורה כמו הלכות מלכים וכל המסתעף מהם. בענין זה מקובלים עלינו דברי רבותינו שעסקו בענין ולמדונו שיש

להתייחס אל המדינה בחרדת קודש, יסוד כסא ה' בעולם, בבואה של משיח, המייצגת את מלכות ישראל כשנלוים אליה שתי התופעות הנפלאות של קיבוץ גלויות והקץ המגולה על ידי פריחת הארץ ושגשוגה.

עם זאת נראה לי שאין בכל אלה כדי להעמיד את הדברים על מכונם ויש צורך לבססם על פי עקרונות הלכתיים שבלעדיהם הכל נשאר בגדר דרוש, שכל זמן שלא זכינו לחידוש הנבואה אי אפשר להחליט על שום הנהגה כללית בלי ביסוס הלכתי, וכמו שאי אפשר להורות הלכה בהלכות שבת וכשרות בלי להסתמך על פסקי השו"ע כך גם אי אפשר להורות הלכה בהלכות מדינה מבלי להסמיכה על דברי רבותינו הראשונים והקדמונים, בהיעדר שו"ע שלא הקיף נושאים אלה, שלא היו נוהגים אצלו למעשה. מדובר אם כן על מקצוע תורני, חדש וחלוצי שמעטים עסקו ועוסקים בו, אולם בכל זאת יש לנו כבר כמה עקרונות שקבלנו מרבותינו ועל פיהם יש להמשיך ולדון בכל השאלות המתעוררות בחיים הציבוריים במדינה, וכידוע אלה שאלות חמורות שנוגעות אפילו בנושאים של פיקוח נפש.

העקרון הראשון הוא כמובן על פי שיטת הרמב"ן בספר המצוות (השמטות מצוה ב), שנצטוונו לרשת את הארץ, ושלא נעזבנה ביד זולתנו, ושנצטוונו לבוא בארץ ולכובשה בכל הדורות.

בדברים אלה קובע הרמב"ן להלכה שכל התישבות והתארגנות מדינית בארץ אינה מנותקת מההלכה אלא מבוססת עליה, ואף על פי שישנה טענה שהרמב"ם חולק עליו, הרי אפשר שהלכה כרמב"ן כמו שיוצא מפתחי תשובה בשו"ע אבן העזר (סי' עה סק"ז). מלבד זאת גם אם אין מצוה לכבוש, הרי יש מצוה להחזיק בארץ כמו שמשמע מלשון הרמב"ם הלכות תעניות (ב, ג) שגוזרים תענית על הצרת שונאי ישראל כגון שבאו גויים ליקח מידם ארץ. הא למדת שהחזקת הארץ בידינו היא מצוה שנוהגת תמיד, ואין מקום לדבר על ישיבתנו בארץ במנותק מחשיבה תורנית הלכתית, ואיננו בעלי בתים על הארץ לנהוג בה ככל העולה על דעתנו. לאור זאת, ברור ופשוט, שיש לדון גם במעמד הנכרים בארץ לאור ההלכה, ועל כך הננו מבקשים להאריך בהמשך, כשלפנינו שלשה נושאים: עצם ישיבתם בארץ, זכותם לבחור זכותם להבחר.

ב. לגבי ישיבת הגויים בארץ ישראל יש שני איסורים בתורה האחד בפרשת משפטים שנאמר "לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לך", ואף על פי שפשוטו של מקרא מורה שמדובר על שבעת עממים, בכל זאת נפסקה הלכה על ידי הרמב"ם בהלכות עבודה זרה (י, ו) שהאיסור נוהג בכל הגויים עובדי עבודה זרה.

בפסוק השני בפרשת ואתחנן נאמר "ולא תחנם", ונדרש בגמרא במסכת עבודה זרה (כ, א) שלא לתת להם חניה בקרקע וכן הוא ברמב"ם (שם הלכה ד). דעתו מבוארת עוד בהלכות איסורי ביאה (יד, ז-ח) שמותר לנו להושיב גויים בינינו בארץ ישראל רק

כאשר קיבלו מעמד של גר תושב דהיינו שקיבלו עליהם שלא לעבוד עבודה זרה עם שאר המצוות שנצטוו בני נח.

הוא מוסיף שאין מקבלים גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג אבל בזמן הזה אפילו קיבל עליו כל התורה כולה חוץ מדקדוק אחד אין מקבלים אותו. נמצא, למעשה, שאין להם זכויות לשבת בארץ ישראל כיון שאיננו יכולים לקבל גרים כאלה בזמן הזה, ברם, כיון שאין יד ישראל תקפה נוהגים לפנים משורת הדין והרי זה ככל מה שאמרו שנוהגים מפני דרכי שלום.

יש אמנם דעות נוספות אצל רבותינו הראשונים כמו הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם, ואצל בעל ספר החינוך (מצוה צד) אולם דעתו של הרמב"ם היא המחמירה ביותר, וגם הוא כאמור, קובע שיש לילך בשאלה זו על פי האילוצים המתחייבים מן המציאות שבה אנו נמצאים. נראה אם כן להוסיף שהמצוה כמות שהיא מתקימת בזמן שהיובל נוהג כאשר סדרי החיים מושלמים וכאשר עם ישראל שוכן בארץ ישראל לשבטיו, ואף הגויים, כל אחד במקומו ובארצו כמו שנאמר: "בהנחל עליון גויים בהפרידו בני אדם, יצב גבולות עמים למספר בני ישראל" (דברים לב, ח), מה שאין כן בתקופות אחרות כמו בזמן הזה שיש לקבל את מציאותם בתוכנו כהכרח שלא יגונה.

ג-ד. מן המסקנה אליה הגענו בשאלה הראשונה נדרשים אנו לשאלה השניה האם יש לגויים אשר יושבים בארץ את הזכות להשפיע על ידי השתתפות בבחירות.

בענין זה נראה שיש להבחין בין השאלות העומדות על הפרק, בין אלה העוסקות בנושאים מקומיים כלכליים חברתיים לבין אלה העוסקות בנושאים של מדיניות חוץ ובטחון. הבחנה זו מבוססת על המקור השונה לסמכות העם להחליט. כאשר מדובר על שאלות כלכליות או חברתיות זכותו של הציבור להחליט היא טבעית ומובנת מאליה ואין שום סיבה שלא יוכלו להכריע על פי הרוב על גובה המיסים וכיוצא בזה יתר על כן, לפי המבואר בפרוש הרשב"ם למסכת בבא בתרא (דף נד, ב) זהו הבסיס לקביעה הידועה שדינא דמלכותא דינא, זאת משום שיש למלך ולשלטון את הסמכות התושבים לקבל עליהם את חוקיו, וכן כותב החתם סופר בתשובה (חושן משפט סי' מד) שהכל מודים שכאשר יש הסכמה ציבורית מלאה שיש תוקף לכל חוקי המלך בכל מקום ובכל זמן, ואין כאן המקום להאריך בבירור הענין של דינא דמלכותא. מעתה, כיון שאף הגויים הם חלק מהתושבים, ממילא מתבקשת המסקנה שיש להם גם זכות להשפיע ולהכריע בכל השאלות המוכרעות על ידי הציבור במשטר דמוקרטי, באלה הנמצאות תחת הכותרת של "דינא דמלכותא דינא". ראוי עוד לציין, שבדרך כלל מדובר בסוגיות ההן על דינא דמלכותא במלכויות הגויים, אלא שאנו אומרים שהוא הדין גם במדינת ישראל כפסק הרמב"ם בהלכות גולה (ה, יא).

לעומת זאת כאשר מדובר על שאלות בנושאים של חוץ ובטחון יש מקור שונה לסמכות של המבקשים להחליט. זאת משום שהעקרון של "דינא דמלכותא דינא" אינו שייך להן,

ומבדיקת כל הסוגיות בהן נדון העקרון הזה מתברר מעל לכל ספק שמדובר שם, רק על דיני ממונות וכל הנלוו להם, ולא על שאלות הנוגעות לאורח חיים, ליורה דעה וממילא אף לא על נושאים של חוץ ובטחון הנוגעים בעניינים של פקוח נפש ושל מצות ישוב הארץ וכיבוש הארץ.

כעת, בבואנו לדון בשאלות מדיניות ובטחוניות העולות על הפרק בסדר היום של מדינת ישראל הרי זה ברור ופשוט שיש לדון בהם על פי הכללים של מלכות ישראל על פי מצות המלך המבוארת בתורה, בגמרא ובהלכות הרמב"ם.

כך בזמן שיש מלך, וכאשר אינו, כותב מרן הרב זצ"ל בתשובתו הידועה בספר משפט כהן (סי' קמג), שנראים הדברים, שכיון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגעים למצב הכללי של האומה, שחוזרים אלה הזכויות ליד כל האומה בכללה, ולכל שופט שקם בישראל יש לו דין מלך.

רעיון זה נזכר כבר בדברי האברבנאל בהקדמה לספר שופטים שבמקום שאין מלך גדול הדור הרי הוא כמלך, וכן הרמב"ן בספר המצוות (בסוף דבריו על ההשמטות), דן על המצוה לשאול באורים ותומים כשיוצאים למלחמה, וכותב שם שהמלך מצווה על כך או השופט או מי שהעם ברשותו.

מבואר אם כן שגם כשאין מלך כפי שהיה בתקופת השופטים, וכפי שזה עכשיו במדינת ישראל, אין חלל ריק בנהגת המדינה ויש לעם את האפשרות לקבוע את שופטיו. דברים אלה מובאים גם בפרוש הנציב לתורה בפרשת המלך (דברים יז, יד) על הפסוק "ואמרת אשימה עלי מלך וגו'" שאין זו מצוה מוחלטת למנות מלך אלא רשות. זאת משום שהנהגת המדינה משתנה לפי דעת העם, שיש מדינה שאינה יכולה לסבול דעת מלוכה ובמקשת שההנהגה תהא על פי דעת העם ונבחריהם.

הרי שיש לנו הוכחות הרבה המבססות את מעמד הממשלה וראשה כהנהגה מושלמת גם לעניינים של חוץ ובטחון המסורים מלכתחילה למלך. דא עקא, שבנקודה זו מתעוררת הבעיה במלוא חריפותה האם ניתן גם לשתף את הגויים בהכרעות בנושאים אלה, ולכאורה לפי פשוטם של דברים התשובה היא שלילית מפני שאין השאלות נוגעות להם אלא רק לעם ישראל המצווה על הארץ, ישובה וכיבושה ככל אשר הארכנו בתחילת המאמר. יתירה מזו, כיון שהסמכות חזרה אל העם כלשונו של מרן הרב זצ"ל, בודאי שהכוונה לעם ולא לתושבים הגויים אשר בארץ, ואחריות העם היא על כל דבר כללי הנוגע לאומה ואיך אפשר לשתף את הגויים באחריות הזו.

מכיר אני את אלה המתפלפלים ומבקשים לומר שכיון שיש הסכמה על המשטר הדמוקרטי ממילא יוצא שיש גם הסכמה לקבל תוצאה כזו שהגויים יכריעו על גורל הארץ, אבל השכל הישר אומר שאין לקבל טענה זו שאף אחד לא הוכיחה, ופשוטם של הדברים, במקרא ובדברי חז"ל אינו כולל בענין זה את דעת הגויים, שזו מצוה של העם, ורק שלו ובאחריותו. לא מסתבר שאלה הגויים שבקושי הותרה ישיבתם בארץ יהיו אף מעורבים בהכרעות המעשיות על מצות הארץ.

כמובן שיכולה להתעורר השאלה שאם אמרנו ששייבתם מותרת מפני דרכי שלום מדוע שלא נוסף ונאמר שישתתפו גם בהכרעות המדיניות מפני דרכי שלום כדי שלא להוציא לעז על אופיו המובהק של המשטר הדמוקרטי. כנגד טענה זו נראה שיש להשיב שאין למנוע מהם את ההשתתפות בבחירות, אבל לנו כיהודים אין צורך ואין חיוב לשמוע להם, ועלינו לבדוק בתוך מערכת הבחירות מהי דעת רוב העם היהודי ולפעול על פיו כבר היו דברים מעולם בארצות דמוקרטיות נאורות שנדרש רוב מיוחס בשאלות חשובות, וקל וחומר כאן, כשהגויים מאורגנים כמיעוט לאומי עם דעות מגובשות שאסור לתת להם להכריע בשאלות המדיניות העומדות על הפרק, שאלות הנוגעות לארץ ישראל ולעם ישראל וכח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים.

המסקנה המתבקשת היא שאין מניעה לשתף את הגויים בבחירות ולאפשר לנציגיהם להיות בכנסת, ברם, כשמדובר על שאלות מדיניות מובהקות יש להקפיד שלא להכריע על פיהם ואין בזה פגיעה בדמוקרטיה כאשר העם היהודי מבקש להיות אחראי על ארצו. מסקנה זו כוחה יפה עד להנהגת השיטה החדשה של בחירה ישירה, אשר מאפשרת בחירת ראש ממשלה על חודו של קול על ידי קולות של גויים ויש בזה סכנה גדולה לזהות היהודית של המדינה וראוי על כן לעשות את הכל שלא להשאיר את החוק הזה במתכונתו.

ה. השאלה השלישית שבה עלינו לדון היא האם אפשר ומותר לבחור גויים לעמדות שלטוניות במדינה.

בפרשת המלך בתורה, כתוב במפורש "לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא" הרי שזה איסור מוחלט ובמסכת קידושין (עו, ב) יש דרשה שמרחיבה את האיסור לכל משימות שאתה שם. בגמרא מדובר על האיסור שחל מטעם זה למנות אפילו גר ואולם ניתן בהחלט לומר שהאיסור עצמו נוגע דווקא בגוי ממש ולא בגר שהדין שלו נלמד מהמשך הפסוק דווקא, ממה שכתוב מקרב אחיך וגו'. כך כותב הנצי"ב בפרושו העמק דבר, שהצורך למנות מי שהוא מיוחס ושאינו גר הוא בחינת מצוה ולא לעיכובא, אבל גוי אי אפשר לעשות למלך בארץ ישראל על ישראל.

מאיך גיסא מצינו לתוספות במסכת סוטה (מא, ב בד"ה אותו) שיש מקום להבחין ולחלק בין מלך ממש לבין שאר השררות. בדרך זו הם מסבירים מדוע היתה הקפדה כשהחניפו לאגריפס אע"פ שהיתה אמו מישראל, זאת משום שהיה מלך, אבל בשאר שררות אין מניעה למנות גר כשאמו מישראל. לפי זה יש לדון בחומרת האיסור שלא למנות גוי לשררה שאינה מלוכה ממש, האם זה בכלל האיסור המפורש או שזה קל יותר ואינו כלול באיסור אלא נלמד מדרשה ואפשר שאינו אלא למצוה.

במידה ויש איסור גמור במינויו מסתבר שאי אפשר לעוקפו אף ע"י קבלה והסכמה כמו שאי אפשר להתנות על שום איסור שבתורה, שהרי קיימא לן שהמתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל ורק בדבר שבממון תנאו קיים.

מאיך גיסא אם אין זה בכלל האיסור המפורש יתכן שיהא אפשר למנותו כאשר הציבור מקבל ומסכים למשל בדרך של בחירות דמוקרטיות. נושא דומה נדון בדברי הפוסקים בחושן משפט סי' ז' מסביב לשאלה אם אפשר ומותר לקבל גר לדון כמו שמצינו ששמעיה ואבטליון גרים היו, ובכל זאת נמנו על ראשי סנהדרין. בכנסת הגדולה מסביר זאת שהציבור קיבל אותם עליהם בשל חשיבותם, ובאורים ותומים ובברכי יוסף מסתפקים בדבר האם מועילה קבלה כיון שיש איסור בדבר, ובשלמא בדיני ממונות יכולים לקבל כפי שיכולים להפקיר ממונם מה שאין כן בדיני נפשות.

לדעת בעל אורים ותומים נתקבלו כדיינים מפני שנתמנו על ידי מלכי החשמונאים שהיו מלכים לכל דבר, והיתה להם זכות לדון בדיני נפשות והם מינו לצורך כך את שמעיה ואבטליון שפעלו מכח המלך.

לפי זה בהיעדר מלך קשה להסביר מינוי כזה מצד קבלת העם שאינו יכול לעקוף את האיסור וקל וחומר כשמדובר על גוי ממש, ונראה שראוי להחמיר בדבר שיש בו ספק מדאורייתא.

עם זאת אפשר להציע כמה סברות מקילות; האחת בענין בחירה לכנסת כיון שניתן להניח שהחברות בה אינה בגדר שררה, אלא שהיא רק באה ליצג קבוצת תושבים ששלחה את הנבחר לדבר בשמה בכל נושא העולה לדיון.

הסברה שניה מבוססת על דברי המאירי (קידושין שם) שיותר לצרף גוי במקצת שררות ומבליעים אותם ביניהם. ונראה הסברו של הרב כץ זצ"ל (קובץ התורה והמדינה ט כו-לב) שכוונת המאירי להתיר מינוי גויים לשררות כדי לשרת אותם בעצמם. על פי זה מותר למנותם לתפקידי שררה המיועדים לאוכלוסיה שלהם כמו סגן שר שיופקד על ענינם. אבל עדיין אין לנו היתר למנותם לתפקיד של שר בממשלה שאינו עוסק רק בענינים ספציפיים אלא משתתף ממש בכל ההכרעות המעשיות הנוגעות לכולם.

מורנו הגאון הרב ישראלי זצ"ל דן בספרו עמוד הימיני (סי' יב) בנושא זה ומציע סברה נוספת להקל, שמנויים בדרך של בחירות לזמן אינם בכלל שררה. אפשר שסברתו נכונה אבל עדיין לא ראינו שיש לכך ראיה, ואדרבה מהדיון של הפוסקים לגבי קבלת גר לדון נראה שאף במינוי לזמן יש פגם שהרי הם דנים אם אפשר לקבלו לדון בכל דין ולא רק כשבאים למנותו בקביעות.

בין כך ובין כך אנו כאן צריכים לדון בשאלה זו גם מההיבט הקודם, שאיך אפשר למנות גוי לתפקיד של שר ולאפשר לו לקבוע בדברים הנוגעים רק לעם ישראל ולארצו. לכן ראוי בוודאי להמנע מכך, ואין לחשוש שמא יסבלו היהודים בגולה שלא ימנו אף אותם לתפקידים שכאלה, כי באמת מה יש להם לעשות שם, ומוטב להם שישקו את המסקנות הנכונות ויבואו לארץ ישראל למדינת ישראל, שכאן בהררי ציון ציוה לנו השם את הברכה, חיים עד העולם.